

GUSTAF IV ADOLF

I SVENSK HISTORISK OPINION

Av professor STURE BOLIN, Lund

GUSTAF IV ADOLF är inte någon fascinerande person, och litteraturen om honom är nästan alltid normalprosa. Detta säges inte för att motivera formen i denna uppsats utan därför att det har reell betydelse för dess ämne. Att så är fallet framgår ganska bra av några jämförelsepunkter mellan Gustaf IV Adolf och Carl XII.

De stodo båda mot slutet av sina regeringar i kritiska situationer. Det sades, att de fört riket till undergångens brant. Deras fall var sammankopplade med välvningar och systemskiten. Motståndare övertogo makten efter båda.

Men Carl XII fascinerade och blev efter sin död en symbol. Folktraditionens och den skapande diktningens fantasi kretsade kring hans gestalt och förvandlade honom till en nationell heros. Han tvingade till ställningstagande, för och emot. Detta har satt sin prägel på historieskrivningen om honom. I den kan man iaktta grundläggande åsiktsbrytningar i svenskt samhälls- och kulturliv. Den ständigt fortgående debatten om aristokratfördömandet i Sveriges historia har ofta en brännpunkt, just när det gäller Carl XII. Allmänna tidsströmningar ha länge speglats och speglas allttjämt i litteraturen om honom. De ha ur denna hämtat argument och styrka. En skildring av Carl XII i svensk vetenskaplig och litterär opinion skulle nog kunna få rätt stora perspektiv. Den skulle ge inblickar i den svenska historieskrivningens allmänna utveckling och dess mer betydande motsättningar.

På rakt motsatt sätt förhåller det sig med Gustaf IV Adolf. Carl XII levde som politisk maktfaktor långt efter sin död. Men Gustaf IV Adolf var politiskt död, medan han ännu levde. Han blev aldrig någon symbol. Litteraturen om honom har sällan poetisk flykt, hans bild utvecklas inte i samband med och speglar inte heller allmänna tidsströmningar.

Men just detta ger åt en framställning av den vetenskapliga

opinionen om Gustaf IV Adolf ett visst intresse. Nyttjandet av Carl XII som symbol komplicerar utvecklingen av hans bild inom den historiska vetenskapen. Det är en faktor, som förrycker. Den saknas, då det gäller Gustaf IV Adolf. Hans bild utvecklas inom historieskrivningen efter ovanligt raka och enkla linjer. Ämnet är nästan ett historiens eget skolexempel. Det visar, hur en traditionell värdering uppstår och utbygges. Reaktionen mot denna framträder här skarpt och klart.

Begränsar man historieskrivning till att omfatta blott den litteratur, vari författarna söka på grundval av ett källmaterial utan biavsikt ge en objektiv skildring av ett händelseförlopp, kan man säga, att den började syssla med Gustaf IV Adolf på 1870-talet. Första gången hans bild tecknades något så när utförligt och rent historiskt var 1879 av S. J. Boëthius i »Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar». Några djupa källforskningar lågo inte och kunde inte ligga till grund för denna framställning, men Boëthius tvekar inte i sina omdömen. Ungefär som han bedöma också andra historieskrivare från denna tid Gustaf Adolf, och under 1900-talet är Nils Edén uppfattningens främste och i allmänhet ganska konsekventa talesman. Han är dess apologet mot en yngre skola, som under ledning av Sam Clason framlagt en ny, avvikande bild av Gustaf IV Adolfs tid och verk.

Här kunna vi inte gå in på skiftningar inom de olika uppfattningarna. Och vi måste begränsa framställningen till det centrala problemet: i vilken utsträckning var Gustaf IV Adolf ansvarig för de olyckor, som kulminerade 1808—1809? Denna huvudfråga rymmer många delproblem; med några komma vi att här stifta bekantskap. Vi begynna med en redogörelse för den äldre uppfattningen.

Utgångsläget är: Gustaf Adolfs första regeringsår präglades av nykter förståndsmässighet, och Sverige höll sig utanför det första stora revolutionskriget. Men den fred, som slöts 1802, blev inte lång. England och Frankrike drabbade 1803 åter samman. Och i detta krig tog Sverige del.

Här möta vi det första delproblemet: vilka motiv bestämde kungens ställningstagande? Det var en olycka — säga de äldre historikerna — att Sverige då hade en konung, som hade obegränsad makt över allting utom över sig själv. Hans egen utveckling genomlöpte just vid denna tid en kris. Under en resa, som han 1803—1804 företog till Baden och Bayern, mottog han

bestämmande intryck. Franska emigranter svärmade kring honom och stärkte hans avsky för revolutionen och Frankrikes förste konsul. Han träffade i Baden den bekante apokalyptikern Jung och vanns för hans läror. Religiösa och historiska funderingar över Uppenbarelseboken förvirrade hans svaga omdöme. Napoleon var det stora vilddjuret, och Gustaf Adolf trodde sig kallad att bringa det på fall.

Så kom 1804 mordet på hertigen av Enghien. Det blev en vändpunkt. Det gjorde kungen blind för alla statskloketens fordringar. Han vägrade erkänna förste konsulns upphöjelse till kejsare, han företog en rundresa till de tyska hoven och predikade sitt hat mot Napoleon. När denne i *Moniteur* införde en mot Gustaf Adolf kränkande artikel, avbrötos alla förbindelser med Frankrike. Hatet mot Napoleon hade hos kungen blivit en fix idé, som nästan gränsade till sinnesförvirring.

I denna kungens sinnesstämning låg den egentliga anledningen till den svenska utrikespolitikens nya kurs. När England, Österrike och Ryssland bildade en koalition mot Napoleon, borde Sverige ha sökt bevara sin neutralitet. De ledande svenska statsmännen ville så, men utan hänsyn till Sveriges intressen anslöt sig Gustaf Adolf till krigsalliansen.

Den följande utvecklingen löpte snabbt. Koalitionen sprängdes. 1807 kom freden i Tilsit: Ryssland skiftade parti och åtog sig att tvinga Sverige till att bryta med England och ansluta sig till kontinentalsystemet.

Här ha vi ett nytt delproblem: hade Gustaf Adolf kunnat undvika den brytning med Danmark och Ryssland, som följde? Vad var hans motiv för att fasthålla alliansen med England?

Den olycklige monarken behärskades — heter det — vid denna tid helt av sina lidelser. Hans beslut att inte förlika sig med Napoleon var fastare än någonsin och för att tillfredsställa denna fixa idé uppoffrade han det folk, som blivit honom anförtrött. Här finns tydligen ingen tvekan i skuldfrågan.

Så ha vi ett tredje delproblem, en väsentlig fråga: var kungens åtgärder till rikets försvar före och under kriget ändamålsenliga och riktiga? M. a. o. bär han ansvaret för krigsolyckorna?

Utan betänkande svarade historikerna förr ja. Fastän man redan på hösten 1807 kunde se, att Ryssland förberedde ett angrepp mot Finland, gjordes inga försvarsanstalter för detta land. Gustaf Adolf drömde i stället om erövringar från Danmark. Ett lantvärn på 30,000 man utskrevs, vilket folket med fosterländsk offervillig-

het underkastade sig. Men illa sörjde man för manskapets underhåll, och en stor del omkom. När en engelsk hjälpkår under general Moore anlände till Göteborg, vägrade kungen den att landstiga, om den inte fullständigt ställdes till hans förfogande, och den lämnade då Sverige. Under tiden utkämpade svenskarna i Finland sin ojämna kamp. Upptagen av sina danska planer gav kungen dem ingen annan hjälp än spridda och svaga landstigningsförsök. Hela Finland måste utrymmas, Åland besattes av ryssarna. Härifrån ämnade de i mars 1809 tåga över till Sverige.

Slutet syntes nära. Kungen var oböjlig; allmän förstämning och sorg härskade i Sverige. Då kom räddningen från västra armén. Georg Adlersparre grep befälet över trupperna i Värmland och anträdde marschen mot Stockholm, där så den 13 mars avslutade tragedien.

Före den första, rent historiska framställningen av Gustaf IV Adolf, till vilken ovanstående redogörelse även i själva ordvalet anknyter, ligger en rikhaltig litteratur om kungen, som inte i egentlig mening kan kallas historisk. Det är i denna litteratur, som den traditionella bilden skapats.

Den första inhemska skildring av Gustaf IV Adolfs regering, som möter i tryck, står nog att läsa i en lärobok »Fäderneslandets historia och statskunskap för begynnare», författad av den mångbekante Lundaprofessorn Christian Wählin. Den behärskade under 1800-talets början den elementära historieundervisningen och utkom i ett flertal upplagor, 1805 i en sjätte, 1808 i en sjunde upplaga. I den förra står under rubriken *Gustaf IV Adolf* i sammandrag följande:

Hans Kongl. Majestät, vår allernädigste Herre och Konung föddes på kongshuset i Stockholm den 1 november 1778. Straxt efter Hans Maj:ts Konung Gustaf III:s dödlige frånfälle hyllades vår allernädigste konung och emottog den 1 nov. själv regeringen. Ibland de flera riket gagnande författningar, som under senaste åren blivit vidtagna, förtjäna i synnerhet följande allas vår undersåtliga vördnad och tacksamhet. Religionens helgd samt den därav följande verkliga sedernas förbättring har varit ett ömt föremål för Kongl. Majestäts högt upplyfta vård, vetenskaperne ha blivit skyddade och uppmuntrade. Allmänna hushållningens uppmuntrande har varit en av Konungens angelägnaste omsorger.

Så följer en uppräknig av olika inrikespolitiska åtgärder från tiden 1792—1805. De relateras med gillande, och skildringen avslutas med följande harang:

Genom rättvisans oväldiga skipande och de flera nu nämnde visligen vidtagne anstalter, hoppas och önska vi, att försynens nåd städse skall vaka över vårt fosterland. Måtte alla medborgerliga dygder dageligen tilltaga och redeliga ämbetsmän danas till alla värv; så skall Sveriges uråldriga ära åter upplivas, en vidsträcktare välmåga spridas och varje vältänkande man välsigna det tidevarv, uti vilket Gustaf IV Adolf förer spiran över svenska folket.

I 1808 års upplaga står allt detta kvar. Ett inskott har gjorts om krigshändelserna 1805—1807; naturligtvis skildras de så fördelaktigt för svenskarna som möjligt.

Nästa historiska framställning om Gustaf Adolf är författad omedelbart efter den 13 mars — av Gustaf Lagerbielke, som tog säte i den nya konseljen — och möter i en proklamation, som den 15 mars utsändes från Stockholm med det officiella trycket. Den anger som sitt syfte »att inför svenska folket offentligen och utan förbehåll ådagalägga de högst viktiga skäl och grunder, som föranlätit den nyligen timade styrelseförändringen» och låtsas därvid åberopa historiska källor: »Bland rikets allmänna handlingar förvaras flerfaldiga bevis, både för samtid och eftervärld av vad i detta avseende skall anföras.» Vi återge i sammandrag dess innehåll: år 1805 började Sverige i strid med sina verkliga intressen krig med Frankrike. Omedelbart förlorade det sina handelsförbindelser med södra Europa, och 1807 anfölls Pommern. Kort därefter inträffade dock en ljusning, då kriget på kontinenten avslutades i Tilsit och Sverige erbjöds att delta i freden. Men Gustaf Adolf avböjde, och nu hopade sig olyckorna: fransmän besatte Pommern och Rügen, Danmark och Norge förklarade Sverige krig. Kanhända hade dock olyckorna kunnat förhindras, om rustningarna, de mest omfattande Sverige kanske någonsin företagit, varit mer ändamålsenliga och om krigsoperationerna planlagts och utförts med verkligt sammanhang. Som det var, gick Finland förlorat. Bördan föll dubbelt tung på det övriga Sverige, där läget förvärrades på alla områden. Det fanns inte en strimma av hopp att få fred, ty man visste, att kungen bestämt vägrade att sluta fred med Bonaparte. I denna situation beslöt västra armén att rycka mot Stockholm för att återge fäderneslandet freden, för att få till stånd en riksdag, för att återföra sällhet, välmåga, och laglighet. Ett inbördeskrig hotade, och så nödgades man den 13 mars vidta det enda steg, som »jämte rikets frälsning även lämnade en säkerhet för Kongl. Majestäts egen person». I utförligare gestalt möter denna historiska skildring i en hertig Carls skrivelse till 1809 års riksdag.

År 1813 utkom en ny upplaga av Wåhlins lärobok. I den förra hade Gustaf Adolfs inrikespolitik prisats och krigshändelserna 1805—1807 behandlats så trösterikt som möjligt. I den nya upplagan måste en hel del ändras: Wåhlin skrev om hela skildringen av utrikespolitiken, helt i den anda, som präglade Lagerbielkes manifest. Gustaf Adolf började krig 1805 utan att ta hänsyn till de svenska intressena, han förkastade 1807 års fredsanbud, han vidtog inte nödiga försvarsanstalter o. s. v. Men partiet om Gustaf Adolfs inrikespolitik lät Wåhlin stå kvar tämligen oförändrat: Vetenskaperna blevo skyddade och uppmuntrade, allmänna hushållningen förbättrad o. s. v. Sammankopplingen mellan de två partierna sker på följande sätt:

Under några års tid hade riket på ovan anförda sätt med märkliga steg gått till inre hushållningens förbättring, handelns förkovran och allmänt välstånd; men dessa glada utsikter blevo snart förmörkade. Konungen företog 1803 en resa till Baden och vid dess återkomst i början av år 1805 förmärktes esomoftast, huru han onödigtvis strävade allt mer och mer att få deltaga i europeiska rikens då varande allmänna angelägenheter. Med ett överdrivet begrepp om svenska folkets förmåga att kunna utföra de mest vidsträckta krigsoperationer förenade han opolitiska tänkesätt om plikterna emot främmande folkslag. Härtill kom en hos honom alldeles egen ihärdighet att vilja besegra oöverbinnerliga svårigheter.

I 1813 års lärobok och 1809 års manifest ha vi redan i stora drag den traditionella bilden av Gustaf IV Adolf färdig. De goda, fredliga åren, hans hat till Napoleon som orsak till krigsutbrottet, hans halstarriga och oförnuftiga politik under krigsåren — om allt detta läste den svenska ungdomen i skolorna efter 1813, precis på samma sätt som vi 100 år senare.

Lagerbielkes manifest och Wåhlins skolbok ger oss en rätt åskådlig bild av hur denna uppfattning spriddes. Den har kort efter 13 mars meddelats i en kungörelse: det innebär, att den upplästs från rikets alla predikostolar. Den har inom få år stått att läsa i den mest begagnade skolboken: det betyder, att den har inpräntats från lärarnas katedrar. Den traditionella uppfattningen av Gustaf Adolf har av 1809 års män propagerats landet runt.

Också före 1809 har den åskådning varit synlig i tryck, som hävdade, att kungens politik och krig inte var Sveriges och att fienden kämpade mot en oförnuftig konung, inte mot Sveriges folk. Denna åskådning är inte av inhemskt ursprung. Ungefär så skrevs redan i den artikel i *Moniteur*, som så starkt retade

Gustaf Adolf. Proklamationer, som Buxhövdens ryska här spred i Finland, lärde detsamma, likaså upprop, som på luftballonger fördes över från Danmark till Skåne. Den traditionella uppfattningen om Gustaf Adolf är alltså ursprungligen främst propaganda från Sveriges yttre fiender.

1809 års män gingo vidare i sin propaganda. De ställde statsdokument till förfogande för en historisk framställning och läto P. A. Granberg utarbета denna. Så tillkom »Historisk tafla om f. d. konung Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår». Författaren anger själv syftet med sitt verk: »Jag nekar icke, att jag skriver huvudsakligen för mina samtida och att jag önskar upplysa de oriktiga begrepp, varav kanske många ännu äro förvillade, och visa dem, att den stora brytning, de åskådat, var en nödvändig följd av överspända krafter och en falsk övertygelse om rättigheter och förmåga.» »Historisk tafla» har alltså samma syfte som Lagerbielkes manifest: den vill upplysa, d. v. s. propagera.

Ett exempel må visa bokens karaktär. Vid redogörelsen för Sveaborgs fall skriver Granberg, att Cronstedt satt en evig skamfläck på sitt namn genom att underteckna kapitulationen. Men — fortsätter han — drivfjädrarna ha ännu inte blivit uppdagade. Brist på ammunition och proviant var inte orsaken. »Troligen har ett hemligt missnöje med konungens politiska tänkesätt varit bidragande härtill, och Gustaf Adolf hade själv långt förut berett denna olycka genom upphävandet av den paragraf i krigsartiklarna, som tillät en underhavande att taga befälet, då chefen ville kapitulera.» Man ser, hur Granberg söker vältta över en del av skulden på Gustaf Adolf: missnöjet mot denne bidrog »troligen» till fästningens förlust, förresten hade han redan »berett» olyckan genom att ändra krigsartiklarna.

»Historisk taflas» huvuddel utgjordes av dess bilagor, de många aktstycken, som 1809 års män ställt till utgivarens förfogande. Själva detta urval var naturligtvis tendentiöst utplockat, förmodligen sovrade Granberg ytterligare materialet. Skriften är alltså en tendentiös urkundspublikation av ungefär samma typ som de från världskrigen bekanta vita, gula och blå böckerna. Särskilt i denna egenskap har den spelat en stor roll vid utformandet av den traditionella uppfattningen och för den bildade opinionens ställningstagande. Så skriver t. ex. sedermera ärkebiskopen Henrik Reuterdahl därom: »Den är utan tvivel en partiskrift men något som icke är partiskrift är den stora, över allt jäv upphöjda

samlingen av urkunder. Mer än denna behöves icke för att se Gustaf Adolfs skuld eller oskuld i riktig dager.»

Man kan fråga, varför propagandan mot den avsatte kungen sätter in omedelbart med sådan hätskhet och varför den fortsätter så länge. Två faktorer synas ha nödvändiggjort detta.

Den första är: Gustaf IV Adolf var älskad och populär inom vida kretsar av sitt folk. Därpå finns många bevis. Här skall bara anföras en direkt uppgift om den allmänna folkstämningen 1809, lämnad av Reuterdahl år 1841:

En rätt varm tillgivenhet av sitt folk saknade icke Gustaf IV Adolf. Jag var visserligen knappt mer än gosse under åren 1806, 1807 och 1808, men jag minnes ännu mycket väl, hur i de borgerliga klasser, bland vilka jag uppväxt, nästan alla sinnen voro konungen tillgivna. Detsamma har jag hört från en mängd håll, där jag gjort förfrågan, och ännu tillgivnare var allmogen. Jag tror, att en var äldre person, som har någon bekantskap med dåvarande lägre folkklassernas tänkesätt, skall instämma i detta vitsord, att Gustaf Adolf i allmänhet var älskad. Först mot slutet av hans regering, när olyckstidningarna blevo täta och oroande, när sjukdom uppfyllde landet, när förmuren mot rikets farligaste fiende var nedbruten, först då började ett betänkligt knotande. Och även då var det *allmänt* blott bland den missvärderade, den med grymmaste orättvisa förhånade militären. Det är icke obekant, huru de som gjorde 1809 års revolution fruktade för den tillgivenhet, som konungen ägde både bland Stockholms och provinsernas lägre folkklasser. Och just av fruktan därför voro de mycket angelägna att förhindra konungen från att komma i omedelbar beröring med dessa.

Reuterdahl är själv motståndare till Gustaf Adolf och förtjänar därför att bli trodd, då han talar om kungens popularitet. Denna torde vara en av huvudorsakerna till att propagandan mot honom blev så intensiv.

Men det finns också en annan orsak. Gustaf IV Adolf var praktiskt taget det enda offret för 1809 års kupp. Med några få undantag blevo alla högre ämbetsmän kvar på sina poster efter den 13 mars. Det betyder, att om inte kungen ensam och i allt var ansvarig för olyckorna, måste ansvaret vila hos hans närmaste män, hos dem, som efter den 13 mars innehade makten. Det var för deras anseende nödvändigt, att det enda offret blev den enda syndabocken och att så stor skuld som möjligt lades på honom. Det som inte lades på honom blev kvar hos dem själva. Också detta förklarar varför propagandan bedrevs så intensivt och med

sådan ihärdighet, att dess förkunnelse inemot ett helt sekel var nästan allennarådande i svensk opinion.

Fram på 1830-talet började dock på åtskilliga håll i Sverige den meningen framställas, att Gustaf Adolf inte ensam bar skulden till sammanbrottet. Bland dem, som sålunda opponerade mot den traditionella uppfattningen, märktes Anders Lindeberg. I sin bekanta broschyr om »Sverige 1809 och 1832» förnekar han, att Sverige vid den förra tidpunkten stod på branten av sin undergång. Kungen föll visserligen rättvist, men så svåra militäriska fel som 1809 års män hade han dock aldrig gjort. Och han tillägger: »Om Sverige 1809 hade haft den idealiske konungen, skulle han ha insett, att ingen stat då kunde vara neutral mellan de jättekrafter, som bekämpade varandra, att man måste sluta sig till endera och att, då Frankrike ej ville eller ej kunde försvara varken Sveriges område eller handel, borde man bibehålla förbundet med den som åtminstone kunde skydda det ena, England.» Karl Henrik Anekarswärd, som tagit aktiv del i 1809 års kupp, är nu i sin »Politisk trosbekännelse» övertygad om att Gustaf Adolf »oavsett sitt svaga förstånd hade kunnat avhållas ifrån många av sina politiska dårskaper, om han till rådgivare eller såsom högre ämbetsmän ägt folk, som mindre aktat sina ämbeten än konungens ära och landets väl». Slutligen utkom under 1830- och 1840-talen Crusenstolpes »Historisk tafla af Gustaf IV Adolfs första levnadsår» och hans »Morianen» med dess kända tendens mot 1809 års män och med många fördelaktiga yttranden om kungen.

Rabulisten Crusenstolpe, oppositionsledaren Anekarswärd och den dödsdömde majestätsförbrytaren Lindeberg, d. v. s. vad som fanns i Sverige av rödaste rött, opponerade mot den ensidiga svartmålningen av Gustaf IV Adolf. Det verkar nästan groteskt men är alltigenom naturligt: det var liberalerna, som gick till storms mot den ämbetsmannaoiligarki, som bestod sedan Gustaf Adolfs tid och alltjämt satt i orubbat bo. När man minskade kungens ansvar för olyckorna, ökade man i stället ämbetsmännens. En av deras ivrigaste försvarare, H. G. Trolle-Wachtmeister, skrev: »Aldrig nämnes numer den olycksdigra tiden av Gustaf Adolfs senare regeringsår utan att med detsamma bannstrålen utslungas mot de män, som då omgävo honom, vilkas brottslighet man tager för given.» Och han drog fram ur sitt arkiv anteckningar och brev, som skulle visa kungens allenskuld. Han stod

till tjänst med sådana också åt andra, som ville hävda denna mening. Så hopades bevisen mot Gustaf Adolf på olika sätt, inte minst när de ledande ämbetsmännens memoarverk och arkiv blevo kända.

Men utgavs då ingenting av de gamla gustavianerna eller deras arvtagare? Jo, men hur? En vän till Gustaf Adolf var odiskutabelt greve Stedingk. Handlingar av hans hand publicerades på 1840-talet, men ur dem hade först utrensats en hel mängd om kungen fördelaktiga yttranden. Under samma årtionde utgav K. W. Liljecrona en biografi över Toll, grundad på egna minnen och Tolls brev. Så långt som möjligt sökte utgivaren understryka allt, som var ägnat att ställa Toll i motsatsställning till Gustaf Adolf. Toll hade rått kungen till det rätta, men denne hade inte följt hans råd. »Varken Toll eller någon annan förmådde ändra kungens politik. Uppenbarelseboken hade honom helt i sitt våld.» Sålunda bidrog t. o. m. skrifterna om gustavianerna att framhäva den svarta färgen i Gustaf Adolfs bild; deras utgivare voro ju själva den nya kungaättens trogna män.

Om Carl Johan medvetet bidragit till Gustaf Adolfsbildens utformande i önskvärd riktning är tvivelaktigt. Men på uppdrag av honom samlade överste von Schinkel handlingar till hans historia och utvidgade planen till att omfatta även föregående tid. Bland samlingarna funnos utdrag ur en journal av Henning Wrangel, som själv redogör för sina stämplingar mot Gustaf Adolfs liv, och ur Trolle-Wachtmeisters sedermera utgivna dagbok — en systematisk svartmålning av kungen. På grundval av dessa samlingar och med utnyttjande av den rikhaltiga mot Gustaf Adolf fientliga litteraturen skrevs så Bergmann-Schinkels pikanta skildring. Det behöver inte sägas, hur denna brygd skulle bli. Det var den slutgiltiga och sista representanten för den rent tendentiösa historieskrivningen. Nästa verk blev den till objektivitet syftande framställningen av Boëthius, som vi redan känna. Men genom den tendentiösa historieskrivningen hade källmaterialet så lagts till rätta, att den första objektiva skildringen endast obetydligt skilde sig från den klart tendentiösa. Den bild, som 1809 års män för att propagera och rentvå sig tecknat av Gustaf IV Adolf, gick så in i den historiska vetenskapen.

Mot slutet av 1800-talet tillkom ett nytt ferment: den strikt vetenskapliga forskningen började syssla med Gustaf Adolfs tid. Några Hjärnelärjungar togo de första stegen, deras resultat blev

inte överväldigande, men kontakten med primärkällorna visade, att kungen inte alltid var sådan, som det sagts i tendensskrifterna. Dessa specialforskningar och den historiska vetenskapens inriktning mot större fördomsfrihet satte en frukt i Ludvig Stavenows skildring år 1903 i »Sveriges historia intill tjugonde seklet». Den bröt inte med den gamla värdesättningen, men den förbådade en nyorientering.

Till verklig omprövning upptog Sam Clason problemen, 1909 i en programskrift, senare i olika undersökningar och publikationer. Han fick medarbetare och lärjungar. Så gjorde sig en ny riktning gällande och framställde ett från forskningssynpunkt oantastligt krav: förbi tendensskrifterna tillbaka till primärmaterial. Den hävdade, att Gustaf Adolf skall skildras inte på grundval av de förras uppgifter och omdömen; med tillhjälp av de depescher, han mottagit, och de order, han låtit utgå, bör forskningen i stället söka rekonstruera hans verksamhet och motiv, slutligen också hans person. I och med att detta arbete fortskred, kom Gustaf Adolfs-problemet in i ett nytt läge.

Vi skola söka visa det med ett kort referat av de nya meningarna på några viktiga punkter.

Händelserna 1803—1805 inneburo inte, som man förut trott, något abrupt brott i Gustaf Adolfs liv; främst hade hans resa till Baden inte någon epokbildande betydelse. I säkra källor finnas inga bevis för att kungen där skulle ha omsvärmats och påverkats av emigranter. Mystikern Jung tycks han inte ens ha träffat, och hans apokalyptiska funderingar kunna inte spåras före 1807. I vad mån de påverkat hans politik är ovisst. Mordet på hertigen av Enghien övade visserligen starkt inflytande på Gustaf Adolf — det medger han f. ö. själv i en av sina skrifter — men det var inte anledningen till att han gick med i kriget. Det hade han målmedvetet siktat på, innan han lämnade Sverige.

Avgörande för Gustaf Adolfs utrikespolitik var över huvud inte hans känsloliv. Den bestämdes av verkliga motiv, både av reell och ideell natur. Hänsyn till handeln spelade en stor roll, när han 1805 inträdde i koalitionen. Men han betingade sig därvid fördelaktiga militära och ekonomiska villkor både av Ryssland och England. Hans beslut att delta i kriget var länge förberett, det måste ses mot bakgrunden av de allmänna politiska förhållandena vid denna tid. Då syntes ett alliansfritt system inte i sig så värst lockande. Att delta i en stark koalition ansågs vara ett bättre medel att nå säkerhet och drägliga betingelser. Vad skulle

kungen då välja? En allians med Frankrike stod knappt att nå och erbjöd små fördelar. Ett neutralitetsförbund utan Ryssland var värdelöst. Så mycket fördelaktigare och säkrare tycktes det vara, om Sverige gick samman med havens härskare England och sin mäktigaste granne Ryssland.

Också kostade kriget fram till 1807 inte vårt land mycket. Först Tilsitfreden samt Rysslands och Danmarks övergång till Frankrikes sida ställde Sverige i farozonen. Nu borde Gustaf Adolf ha sökt fred och proklamerat neutralitet, säga de tidigare historikerna. Neutralitet stod inte att vinna, påvisar Clason. Ty fred med Napoleon kunde endast köpas genom anslutning till kontinentalsystemet, d. v. s. brytning med England. Hade inte Gustaf Adolf gjort sitt val 1805, hade han varit tvungen att göra det 1807. Hänsyn till Sveriges handelspolitiska läge gjorde det naturligt att välja Englands parti. Ty dit gick en tredjedel av vår export, och denna makt kunde med sina flottor avspärra oss från tillförseln av för folkförsörjningen oundgängliga livsförnödenheter. Detta var, menar Clason, avgörande för Gustaf Adolfs beslut 1807 — ett verkligen realpolitiskt motiv.

Därmed har den vetenskapliga forskningens svar redovisats på de två nyss dryftade frågorna om kungens motiv vid inträdet i kriget 1805 och om motiven till hans ställningstagande efter Tilsitfreden 1807. Dessa svar avvika från dem, som gävos av den traditionella historieskrivningen; de hävda, att kungen för sitt ställningstagande haft reella och tungt vägande bevekelsegrunder.

Men vilka faktorer var det då enligt den nya forskningen, som ledde till Gustaf Adolfs fall? Först och främst, meningsmotsättningen mellan honom och landets politiskt ledande kretsar. De gillade inte kungens politik, de menade, att England snart skulle besegras och att Napoleon var oövervinnelig. Sverige borde bli neutralt eller söka förbund med Frankrike. Med den övertygelsen kunde de endast motvilligt utföra kungens befallningar. En andra faktor voro olyckorna under kriget.

Härmed äro vi framme vid frågan om kungens skuld till krigsolyckorna. Den är föga utredd. En anekdot, som föreligger i två versioner, är dock ägnad att belysa den moderna inställningen till detta problem och att ge en rätt klar bild av vart ett mer objektivt studium av Gustaf IV Adolf leder. Båda versionerna må anföras. Så skriver Clason år 1909:

Vad konungen själv beträffar, så har kommendör Herman Wrangel, som verkställt studier rörande flottans historia under 1808—1809 års

krig, meddelat mig att koncepter till utgående generalorder ofta äro rättade av konungens hand och att rättelserna i regel äro mycket kloka. Alldeles samma uppfattning av konungens rättelser meddelade mig från den inre förvaltningens område en annan forskare, som av särskild anledning kommit att genomgå koncept i inrikes ärenden och likaledes funnit dem förmånligt rättade av konungens hand.

Om samma episod berättar Wrangel år 1935:

För omkring 25 år sedan kom en vacker dag dåvarande professorn Sam Clason till mig med följande ord: »Du har ju sysslat med arkivforskningar rörande 1808 års krig?» — »Ja», svarade jag, »under mer än två år har jag knappast sysslat med någonting annat.» — »Säg mig», fortsatte Clason, »vad är din personliga uppfattning om Gustaf Adolf?» — »Jo», genmälte jag, »jag kan tala om att jag bland annat läst koncepten till generalorderna för flottan, vilka han med egen hand rättat, och jag har funnit nästan alla hans rättelser både kloka och välbefogade.» — »Det var ganska märkvärdigt», återtog Clason. »Hammar-sköld säger alldeles detsamma beträffande de juridiska ärendena.»

I vart fall bar kungen inte ensam huvudansvaret till olyckorna. Med Sveaborgs fall var den ursprungliga svenska krigsplanen omöjlig. För bedömandet av hela detta frågekomplex är en undersökning av Clason om kungens mellanhavanden med den engelske generalen Moore av särskild betydelse. Dessa tycktes onekligen mycket graverande för Gustaf Adolf, och de äldre historikerna syntes ha särskilt goda grunder just här för sitt fördomande av kungen politik. Men Clasons granskning av förhållandena ställer Gustaf Adolf i en vida gynnsammare dager än man på förhand hade anledning väntat. Särskilt framgår det därav, att general Moore och hans trupper inte lämnade Sverige till följd av tvisten med kungen utan på grund av de ledande svenska statsmännens bristande vilja att genomföra kriget.

Så var Gustaf Adolf isolerad. Han kunde inte vinna sina medarbetare. Hans personliga makt var stor och gav honom ansvaret, men oförstådd och misstrodd av sina närmaste män, ägde han inte förmåga att uppbära ledningen. Och så blev — säger Clason — den 13 mars en dubbel utlösning å ena sidan av spänningen mellan kungen och hans medarbetare, å andra sidan av motsättningen mellan Gustaf Adolfs stora makt och hans bristande förmåga.

Men, må vi tillägga, denna utlösning följdes inte av någon nationell uppryckning. En sådan var inte heller att vänta. Ty när Adlersparre bröt upp mot Stockholm, gjorde han det — såsom framgår av hans bekanta Karlstadmanifest — som tolk för den

propagandauppfattning, som dittills främst förkunnats av rikets fiender men som efter kuppen blev den officiella även i Sverige. Och i en sådan anda brukar ingen nation pånyttfödas.

Den gamla uppfattningen om Gustaf IV Adolf har söndermullats av de senaste årtiondenas vetenskapliga forskning. Denna har sökt rekonstruera kungens politik vid olika tillfällen och funnit, att motiven till hans handlingar äro förklarliga, ofta t. o. m. riktiga. Av särskild betydelse ha Anders Grades och Herbert Lundhs forskningar varit för klargörandet av det utrikespolitiska händelseförloppet. Men forskningen idealiserar inte kungen. Han blir inte någon personlighet av stor resning, han ägde onekligen egenskaper, som gjorde honom mindre skickad att regera i en svår tid; man kan inte förneka möjligheten att han hade också själssjuka drag. En verklig helhetsbild av Gustaf IV Adolf har forskningen emellertid ännu inte förmått skapa. Men det är säkert bättre att med den nya uppfattningen inte veta, hur Gustaf IV Adolf i alla avseenden var, än att med den gamla uppfattningen tro på hans karrikatyr.